

ΧΑΝΙΑ 1990

Souvenir de Crète.
Χανιά — Ἀκρογναλιά τῆς Καινούργιας Χώρας.
La Canée — La plage de Cenuria Cora.

ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΔΗΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ ΣΤΟ ΓΥΡΙΣΜΑ ΤΟΥ ΑΙΩΝΑ (1880-1910)

ΖΑΧΑΡΕΝΙΑΣ ΜΕΝ. ΣΗΜΑΝΔΗΡΑΚΗ
Πρόσταμνης Ιστορικού Αρχείου Κρήτης

Πριν από μερικά χρόνια είχα αρχίσει να συρραπνώνω στοιχεία για τις καλλιτεχνικές εκδηλώσεις στα Χανιά στο γύρισμα του αιώνα, ύστερα και από προτροπή του νύν ομότιμου Καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Νικ. Τωμαδάκη που είχε και εκείνος επισημάνει τη σπουδαιότητα του πολύπλευρου αυτού θέματος. Είχα λοιπόν ένα πρωτογενές υλικό, τον τελευταίο καιρό η έρευνα εντάθηκε ακόμη περισσότερο και σήμερα, τολμώ να πω ότι έχει σχηματισθεί ένα πλήρες ημερολόγιο των Χανιώτικων καλλιτεχνικών εκδηλώσεων 30 χρόνων (1880 - 1910), οποία μορφή και αν είχαν αυτές, με εξειδικευμένα στοιχεία και πολλές λεπτομέρειες που είναι βέβαια αδύνατον να παρατεθούν αυτή τη στιγμή όλες. Θα πρέπει να διευκρινισθεί από την αρχή ότι αυτή η εργασία δεν θα περιορισθεί στο να αναφέρει απλά και μόνο τις «σοβαρές» μορφές της καλλιτεχνικής έκφρασης. Όταν μέσα από τις μαρτυρίες που έχουμε και τις εφημερίδες της εποχής - που σημειωτέον ερευνήθηκαν όλες - ερχονται στο φως στοιχεία άγνωστα για την διαβίωση των καλλιτεχνών, για τη διάρθρωση των θεατρικών σχημάτων και το ρεπερτόριο τους αλλά και για τα προβλήματα και τις αντιξοότητες που συνάντησαν, για τις δύσκολες ώρες που πέρασαν για να κερδίσουν τα προς το ζην, αλλά και τις διαμάχες και αντιδικίες ή και κατηγορίες των εφημερίδων, θεωρούσα σκόπιμο να αναφερθώ σε όλες τις μορφές των δημοσίων θεαμάτων, όπως τις συνάντησα κατά τη διάρκεια της μακράς αυτής έρευνας.

Το 1878, έτος υπογραφής της Συμβάσεως της Χαλέπας και τα αμέσως επόμενα χρόνια 1879 και 1880 οριοθετούν μια αυξανόμενη πολιτιστική πορεία στα Χανιά. Από τότε που επιτράπηκε η σύσταση Φιλεκατεδυτικών Συλλόγων και η έκδοση εφημερίδων, οι Κρητικοί, καταπιεσμένοι τόσα χρόνια κάτω από την Τουρκική κατοχή, εμφανίζονται διψασμένοι, εκτός των άλλων, για μάθηση και πολιτιστική αναβάθμιση και εκδηλώνουν - μέσα βέβαια στα όρια που τους επιτρέπεται και τις καλλιτεχνικές τους τάσεις και προσπάθειες, αλλά και το αυξημένο πολιτισμικό τους ένστικτο.

Ο πρώτος Φιλεκατεδυτικός Χανιώτικος Σύλλογος ο «Μίνως» ιδρύθηκε το 1879 μαζί με τον Γεωργικό Σύλλογο «Δημήτρα». Τα δύο σωματεία είχαν παράλληλους σκοπούς και κάποια στιγμή ενώνονται για να διαλυθούν λίγο αργότερα.

Στα τέλη του 1880 συγκροτείται στα Χανιά ο Ελληνικός Δραματικός Θιάσος Χανίων η «Ευτέρπη». Από τα είκοσι μέλη που την απαρτίζουν, τα μισά είναι ιδρυτικά μέλη του «Μίνως». Ο σκοπός του θιάσου ήταν η παρουσίαση από σκηνής διαφόρων θεατρικών έργων και συγχρόνως η ενίσχυση με τα έσοδα των παραστάσεων, των εκπαιδευτηρίων των Χανίων. Τα έργα που παρουσιάζει είναι σκατά επιλεγμένα και οι παραστάσεις επιμελημένες και με πλήρη σκηνακά και κοστούμια. Όλοι οι ρόλοι ανδρικοί και γυναικείοι ερμηνεύονται από άνδρες και θα πρέπει να αναφερθεί ότι μέλος του θιάσου ήταν και ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο οποίος ήταν μάλιστα πρωταγωνιστής στο έργο «Κοριολάνος», σε μια παράσταση που δόθηκε το 1886.

Αξιοσημείωτο είναι ότι ο Βενιζέλος αναγορεύθηκε διδάκτορας της Νομικής τον επόμενο χρόνο και διορίστηκε ως δικηγόρος στα Δικαστήρια της Κρήτης. Η «Ευτέρπη», ήταν το αποτέλεσμα της πρώτης συγκροτημένης προσπάθειας έκφρασης τέχνης στα Χανιά.

Το 1884 αναγγέλλεται η συγκρότηση του θιάσου «Ορφεύς» στη Χαλέπα που έδινε και αυτός παραστάσεις υπέρ των εκπαιδευτικών καταστημάτων της κομποπόλεως και διευθυντής του ήταν ο Αριτίμιος Αναστασάκης. Οι μαρτυρίες για τον «Ορφέα» είναι λογοστές και μόνο για τα χρόνια 1884 και 1893.

Το 1893 έχουμε επίσης μια μαρτυρία για έναν ακόμη θίασο, Τουρκικό αυτή τη φορά, του οποίου την επιτροπή αποτελούσαν οι Μπεχσέτ βέης Αγαζαδής, Νουρετίν βέης Καουρζαδής και Χουσεΐν βέης Λιμανρείζαδής. Ο τουρκικός θίασος δίδισε τα έσοδα του υπέρ των Οθωμανικών σχολείων.

Οι θίασοι αυτοί έδιναν συνήθως παραστάσεις δύο έργων κάθε φορά, δράμα και κωμωδία και στο ρεπερτόριο τους ήταν έργα σημαντικών συγγραφέων Ελλήνων και ξένων. Οι παραστάσεις δινόταν κυρίως κατά τη χειμερινή περίοδο.

Καθ' αυτό θεατρικά οικήματα δεν υπήρχαν στα Χανιά. Στα χρόνια της Τουρκικής κατοχής, οι παραστάσεις των θιάσων δινόταν είτε στην αίθουσα της Αλληλοδιδασκτικής Σχολής στα Χανιά είτε στη Δημοτική Σχολή Χαλέπας, ή σε άλλους χώρους, μάλλον ακατάλληλους για το σκοπό αυτό. Είχε μάλιστα επανειλημμένως τονισθεί η έλλειψη θεατρικής στέγης όχι μόνο κατά τη διάρκεια της Τουρ-

κοκρατίας αλλά και κατά τα χρόνια της Κρητικής Πολιτείας. Υπάρχουν βέβαια στοιχεία ότι κατά τα τελευταία χρόνια του αιώνα λειτούργησαν θέατρα, δύο στο Καστέλλι και ένα στη Σπλιάντζια, πιθανώς μεγάλα οικήματα που μετατράπηκαν και διαμορφώθηκαν με τέτοιο τρόπο ώστε να καλύψουν τις στοιχειώδεις ανάγκες ενός θιάσου. Αργότερα μάλλον υπήρξε θεατρική στέγη και στη Χαλέπα, ενώ το οίκημα στο κέντρο του Δημοτικού Κήπου, αποτέλεσε τον πυρήνα της θεατρικής και καλλιτεχνικής κίνησης στα Χανιά. Από αυτό το θέατρο πέρασαν μεγάλοι θίασοι χάρις και στην δυναμική παρουσία του επιχειρηματία Βλαντή.

Το 1889 η «Ευτέρπη» αναγγέλλει την πρόθεσή της να δημιουργήσει Φυλαρχονική από 20 έως 25 όργανα, γινώσκων ανάλυση της μεθόδου που θα ακολουθείτο αλλά δεν είναι γνωστό αν τελεσφόρησε η προσπάθεια. Εκτός των παραστάσεων η «Ευτέρπη» εργάζεται, πάντα σφι-

έργα τους είναι Ελλήνων και ξένων συγγραφέων - αλλά συχνά υπάρχουν και μουσικά μέρη μέσα στο έργο. Οι παραστάσεις δίδονται συνήθως δυο φορές την εβδομάδα, όχι με ένα αλλά με περισσότερα έργα κάθε φορά ενώ πολλές φορές οι ηθοποιοί τραγουδούν μονωδίες και δωοδίες. Μέχρι το τέλος του αιώνα ήλθαν στα Χανιά δέκα περίπου θίασοι και πλήθος ηθοποιών - μεταξύ αυτών και η Ολυμπία Λαλασώνη - που παρουσάσαν πολλά έργα σε επανειλημμένες παραστάσεις. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι θίασοι έμεναν στην πόλη πάνω από δυο μήνες, κυρίως κατά τη χειμερινή περίοδο.

Τον Ιούλιο του 1900 έρχεται για πρώτη φορά στα Χανιά, μαζί με 25 άλλους ηθοποιούς, η Ευαγγελία Παρασκευοπούλου και αρχίζει τις παραστάσεις της στο Δημοτικό Θέατρο του Κήπου - έχει πολύ μεγάλη επιτυχία, στήλες ολόκληρες της αφιερώνονται στις εφημερίδες, καυχάται μάλιστα ότι κατάγεται από την Κρήτη.

Μοθήνη θεατρική παράσταση

λακρδώς, όχι μόνο για την συντήρηση των εκπαιδευτικών καταστημάτων αλλά πληρώνει και τα δίδακτρα των απόρων μαθητών και δίνει βραβεία στους αριστούχους. Έχει όμως αρκετές οικονομικές δυσκολίες και έτσι μέλη της συνεργάζονται με τους Ελληνικούς θιάσους που αρχίζουν να έρχονται στα Χανιά, για να ενισχύσουν το ταμείο της Ευτέρπης. Οι ηθοποιοί του Χανιώτικου θιάσου συνεργάστηκαν με τον θίασο Σταματοπούλου - Δημητράκοπούλου το 1893, Δέσποινας και Δημητρίου Πρόκου και Κολυβά το 1894, οπότε και σταματούν πλέον οι δραστηριότητες της «Ευτέρπης».

Οι θίασοι από την Ελλάδα αρχίζουν να έρχονται από το 1892. Είναι πολυμελείς, είτε μελοδραματικοί - αποδίδουν δηλαδή μουσικά έργα - είτε δραματικοί - τα

Κάποια στιγμή όμως καταλήγει σε φυλακή των Χανίων μετά από αντιδικία με τον επιχειρηματία του θεατρου Βλαντή για θέματα χρεών.

Έρχονται κι άλλοι θίασοι: Το 1901, ο θίασος Κωνσταντινοπούλου (συμμετέχει και ο νεαρός τότε Βεάκης), Λάσκαρη, Βεντούρα - ο τελευταίος είναι δεκαμελής και μένει στα Χανιά τρεις μήνες, δίνοντας παραστάσεις δύο φορές την εβδομάδα.

Το 1901 οι Κρήτες θεατρόφιλοι μαθαίνουν με ευχαρίστηση και το γεγονός της χρονιάς. Γίνονται στην Αθήνα τα εγκαίνια του Βασιλικού, νυν Εθνικού Θεάτρου. Στην τελετή εγκαίνιων και στην παράσταση των δυο κωμωδιών εκείνη τη βραδιά παρευρίσκονται οι βασιλείς και αναγγέλλεται η ίδρυση της μεγάλης Γαλλίας ηθοποιού

Γαβριέλας Ρεζάν, που θα δώσει παραστάσεις στο καινούριο θέατρο.

Τον Μάρτιο του 1902, έρχεται ο θίασος Βεράνη - Γεννάδη. Η Λυκατερίνη Βεράνη, άλλη μεγάλη Ελληνίδα ηθοποιός και αντίπαλος της Παρασκευοπούλου, προαναγγέλλει ότι θα δοθούν μόνο τέσσερις παραστάσεις ύστερα όμως από την μεγάλη επιτυχία που έχει υποστεί άλλες τέσσερις. Τα έργα που παρουσιάζτηκαν από τον θίασο Βεράνη στο Δημοτικό Θέατρο του Κήπου ήταν «Μάγδα» του Σούδερμαν, ο «Αρχισυνδουλός», οι «Αθλιοι» και η «Φαύστα».

Συνεχίζουν να έρχονται και άλλοι θίασοι στην πόλη: θίασος Παντοπούλου (ο Παντόπουλος ήταν γιος Έλληνα αγωνιστή στην Κρητική Επανάσταση του 1866), θίασος Ρούσου (η γυναίκα του Ρούσου ήταν κόρη του Μουχαρέμ Βέη από το Ηράκλειο).

Θα πρέπει να πούμε εδώ ότι ο ηγεμόνας Πριγκίπας Γεώργιος παρακολουθεί πολύ συχνά, τις θεατρικές παραστάσεις και προσδίδει κύρος στις καλλιτεχνικές αυτές εκδηλώσεις. Θεατρόφιλος ο ίδιος, συνοδεύει πολλές φορές την αδελφή του Μαρία στο θέατρο και ενισχύει τους θιάσους αλλά και προσφέρει οικονομική βοήθεια για τους φιλανθρωπικούς σκοπούς υπέρ των οποίων δίδονται συχνά παραστάσεις των θιάσων.

Ο θίασος Καρδοβίλλη - Κωνσταντινοπούλου έρχεται στα Χανιά το 1904. Προαναγγέλλει 20 παραστάσεις και εφαρμόζει το σύστημα των προεγγραφομένων συνδρομών. Προπωλεί δηλαδή τα εισιτήρια όλης της σειράς των παραστάσεων προς 30 δρχ. και τα χρήματα προκαταβάλλονται για να αντιμετωπισθούν τα έξοδα του θιάσου. Ο θίασος αυτός παρουσιάζει - μεταξύ των άλλων και την «Αρχοντοπούλα των Λευκών Ορέων», έργο με Κρητική υπόθεση γραμμένο από τον Κ. Διγενάκη. Έσοδα από παραστάσεις του θιάσου αυτού διατέθηκαν υπέρ του Μακεδονικού Αγώνα και της Χανιώτικης «Εταιρίας των Φιλέρων».

Το 1907 έρχεται ο θίασος Βεντούρα - Νίτσας Μουστάχα - Νίκου Κυριακίδη, σπουδαίων ηθοποιών που δίνουν αρκετές παραστάσεις στο θέατρο του Κήπου και λίγο μετά, τον ίδιο χρόνο, έρχεται η Λυκατερίνη Παρασκευοπούλου στα Χανιά με τον Θεόδωρο Πεταλά, ο οποίος είχε βοηθήσει τους Χανιώτες γυμνασιόπαιδες το 1903 στην θεατρική παράσταση του «Οιδίποδος Τυράννου» όπως θα αναφερθεί παρακάτω. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο θίασος Πεταλά - Παρασκευοπούλου επρόκειτο να συμπεριλάβει και αυτός στο ρεπερτόριο του έργα Κρητών συγγραφέων: του Ι. Μουρέλλου «Η προδοσία» και ένα εθνικό δράμα με τίτλο «Ολονυχτία της Κρήτης».

Θα κάνουμε μια παρένθεση για να σημειώσουμε ότι οι διάφοροι θίασοι δεν είχαν αποκλειστικότητα ως προς τους ηθοποιούς τους. Το βασικό θιασουργικό σχήμα παρέμενε βέβαια καθώς και οι πιο γνωστοί ηθοποιοί αλλά οι λιγότερο επώνυμοι εναλλάσσονταν από θίασο σε θίασο χωρίς αυτό να δημιουργεί προβλήματα επαγγελματικά. Έτσι αν κάποιος θίασος αποχωρούσε και ένας άλλος είχε προγραμματίσει τον ερχομό του στα Χανιά, οι θιασάρχες του δεύτερου ειδοποιούσαν τους ηθοποιούς των οποίων τη συνεργασία επιθυμούσαν να παραμείνουν στα Χανιά και να τους περιμένουν.

Ο θίασος Πεταλά - Λυκατερίνης Παρασκευοπούλου είχε προσκληθεί από τους επιχειρηματίες Παύλο Ζαμπετάκη και Ιερώνυμο Φούμη που είχαν το «μέγα κωφωδελονίζωθεν θυράς φρουρίον Καλέ Κατσιό», και το οποίο είχαν μετατρέψει σε θέατρο με την επωνυμία

«Ορφείς». Εμφανίζεται λοιπόν άλλη μια θεατρική στέγη εκτός από τα θέατρα του Δημοτικού Κήπου αλλά και του Καστελλίου, του Φαλήρου και της Σπλάντζιας.

Μεγάλο καλλιτεχνικό γεγονός για τα Χανιά ήταν τον Δεκέμβριο του 1907 η άφιξη πολυμελούς μελοδραματικού θιάσου υπό την διεύθυνση του μεγάλου μουσικοσυνθέτη, δημιουργού του Ελληνικού Μελοδράματος και αργότερα ιδρυτή της Εθνικής Λυρικής Σκηνής Διονυσίου Λαυράγκα. Πενήντα δύο άτομα αποτελούσαν τον θίασο αυτό - βαρύτονοι, υψίφωνοι, τενόροι κ.λπ. που παρουσίασαν βέβαια όπερες όπως «Λουτσία ντι Λαμερμούρ» και ο «Ριγκόλετο» του Βέρντι.

Αλλά το 1908 έχουμε και ένα παράξενο γεγονός. Ο θίασος Νικ. Κυριακίδη - Νίτσας Μουστάχα δίνει και πάλι παραστάσεις στα Χανιά - είχε προαναγγείλει μάλιστα 20. Σε μία από αυτές, με τον τίτλο «Το κυνήγι» παρ' ότι πρωταγωνίστρια ήταν γυναίκα, απαγορευόταν η είσοδος στο ωραίο φύλο. Πρέπει να σημειωθεί ότι κάτι παρόμοιο είχε γίνει και στο εξωτερικό: Σε παραστάσεις που πιθανώς να έφερναν σε δύσκολη θέση τις κυρίες και δεσποινίδες, κυκλοφορούσε το πρόγραμμα με κόκκινο χρώμα, ενώ αν η παράσταση ήταν μέσα στα όρια και μπορούσε να την παρακολουθήσει και το ωραίο φύλο το πρόγραμμα κυκλοφορούσε άσπρο. Αξιοσημειώτο είναι ότι τα προγράμματα, που έδιναν στοιχεία για τις παραστάσεις, πρωτοκυκλοφορούσαν ή ετοιχοκollούντο ώστε να ενημερώνεται το κοινό.

Το 1908 επιβάλλεται θεατρικός φόρος, από τον Δημο Χανίων, ο οποίος μάλιστα κρίνεται υπερβολικά βαρύς για τους θιάσους, εφ' όσον είναι πολύ συνηθισμένο φαινόμενο η έλλειψη θεατών στις παραστάσεις τους.

Το 1909 ο θίασος Βεντούρα - Δημοπούλου παρουσιάζει τις μεγάλες Αθηναϊκές επιτυχίες «Παναθήναια» (Παλαιά και Νέα).

Το 1910 ο θίασος Βεντούρα και Βιολέτας Στεφάνου παρουσιάζει πολλά και καλά έργα μεταξύ των οποίων και «Το ξυλό φρούτο» όπου πάλι απαγορεύεται η είσοδος στις δεσποινίδες. Η τιμή του εισιτηρίου ήταν από 50 λεπτά στο «υπερώον» μέχρι 1,50 δρχ. στην πρώτη θέση και σε ενεργητική παράσταση υπέρ ηθοποιών του θιάσου - δίδεται το έργο «Ρωμαίος και Ιουλιέτα» - η Βασιλεία Στεφάνου κρατά τον ανδρικό ρόλο του Ρωμαίου.

Τέλος τον Αυγουστο του 1910 δίνει 15 παραστάσεις στο Δημοτικό Θέατρο του Κήπου ο θίασος Φίλιας Πολιτάκη, πρώην Αργυροπούλου, πρωταγωνίστριας του Βασιλικού Θεάτρου στην Αθήνα.

Πριν κλείσει η πρώτη ενότητα για τις θεατρικές των παραστάσεις Ελληνικών θιάσων, θα πρέπει να αναφερθούμε για λίγο, στο ρεπερτόριο τους στο οποίο περιλαμβάνονταν έργα Ελλήνων και ξένων συγγραφέων, μάλλον σε ίση αναλογία. Τα έργα που παιζόταν περισσότερο ήταν: Η τύχη της Μαρούδας, Η λύρα του Μπάραμα Νικόλα, η Μικρούλα, Η κυρία με τις καμίλιες, Ο μέγας Γαλεότος, Μαλλιά - κουβάρια, Γαλάτεια, Τα τρία καπέλα, Αθλιοι, Αρχισυνδουλός, Φαύστα, Γιάριχ, Τόσια, Μήδεια. Ο κόμης Μοντεχρήστος, έργα του Μολιέρου, η Λουτσία ντι Λαμερμούρ, Αι δυο ορφανί, Μυλωνάδες και Γκόλφω. Αυτό που είναι αξιοσημείωτο είναι ότι όλοι αυτοί οι θίασοι δεν έπαιζαν και δεν είχαν εξασκηθεί μόνο σε ένα έργο, όπως οι σημερινοί κάθε σαιζόν. Είχαν εναλλασσόμενο ρεπερτόριο, προσαρμοζόταν ανάλογα στους ρόλους και τις φωνητικές απαιτήσεις τους και είχαν μεγάλο βεστιάριο. Μόνο οι θεατρικές σκηνές όπως είπαμε υστερούσαν και μάλιστα

δημοσιευόταν ανάλογα σχόλια και στις εφημερίδες της εποχής.

Αρκετοί είναι και οι ξένοι θίασοι στα Χανιά, τουλάχιστον μέχρι τα πρώτα χρόνια της Κρητικής Πολιτείας. Οπωσδήποτε η αποχώρηση των διεθνών στρατευμάτων σηματοδότησε και την φθίνουσα παρουσία των ξένων θιάσων. Οι θίασοι αυτοί είχαν το μειονέκτημα ότι οι παραστάσεις τους δινόταν σε ξένη γλώσσα, στα θεάτρα της πόλης, κυρίως στο Δημοτικό Θέατρο του Κήπου αλλά και στις άλλες συνοικίες των Χανίων και το εισιτήριο ήταν κάπως ακριβό, περίπου 2,5 δοχ. Είχαν διαφορά από τις ομάδες αιδών των καφεωδείων και καφέ-σαντιάν, αφού ήταν μάλλον πιο συγκροτημένοι και παρουσίαζαν μουσικές ενότητες από όπερες και οπερέτες. Οι περισσότεροι ήταν Ιταλικοί μελοδραματικοί θίασοι - πρώτος εμφανίζεται τον Μάρτιο του 1898 στο

ενας Γαλλικός και τον Απρίλιο ένας Ιταλικός που απαρτιζόταν μάλιστα από 40 άτομα. Μαρτυρίες για τους ξενογλωσσούς αυτούς θιάσους υπάρχουν μέχρι τον Δεκέμβριο του 1903 - ήρθαν 10 περίπου τέτοιοι θίασοι - σε αντίθεση βέβαια με τους Ελληνικούς που ερχόταν συχνά και συνέχισαν να έρχονται και μετά το 1910.

Στα Χανιά όμως εκτός από τους συγκροτημένους θιάσους, υπήρχαν και μεμονωμένοι καλλιτέχνες που εργαζόταν στα θεάτρα ποικιλιών. Τα βαριετέ είχαν λίγο απ' όλα: ορχήστρα βέβαια, τραγουδίστριες, ηθοποιούς, ταχυδακτυλουργούς, ακροβάτες, παντομίμα. Η περιγραφή ενός τέτοιου θεάτρου δίδεται από την εφημερίδα «Μεσόγειος» της 1ης Μαΐου 1893: «Υπό το εύφημον όνομα θεάτρον εγκαθιδρύθη πρό τινων ημερών εν Καστελλίω εν τη μεγάλη οικία Αζίζ Βέη αληθές πανδαιμόνιον. Ο διερχόμενος κάτωθεν της οικίας ταύτης από της 2-5

Συναυλία μπόντας Κρητ. Χυροφυλακής στο «Ακταίον»

θέατρο Λουιζάτου και Λουιζάκη στο Καστέλλι, τις παραστάσεις του μάλιστα είχε αρχίσει από την Ντούλα, τη Σούδα δηλαδή, ενώ τις Χανιώτικες παραστάσεις του παρακολούθησε ο Τζεβκίτ πασάς, ο διοικων Ισμήλ βέης και πλήθος ξένων αξιωματούχων.

Το 1899, επεμβαίνει η Ανωτέρα Διοίκηση Εσωτερικών που διατάζει να ορισθεί επιτροπή της Νομαρχίας για να εξετάσει κατά πόσον τα έργα που παρουσιάζει ένας άλλος Ιταλικός μελοδραματικός θίασος είναι συμφωνά με τα ανωτέρω ήθη της Χανιώτικης κοινωνίας, γιατί καθώς φαίνεται το έργο «Οι Γρεναδέρηδες», που παιχτηκε μάλιστα υπέρ του Ποδηλατικού Συλλόγου, ήταν άστομο.

Το 1900 έρχονται δύο τέτοιοι θίασοι: Τον Ιανουάριο

της νυκτός νομίζει ότι άνωθεν αυτού τελούνται δαιμόνων έργα. Μηνυθμοί, ουρλιασμοί, βροντήθμοι, υλακαί, γρυλισμοί, βοή, κρότοι τενεκίδων, πυροβολισμοί, φωναί, κραυγαί, αλλαλαγμός, φρίκη να τα ακούει τις. Και ταύτα πάντα λέγονται παράστασις κωμωδιών. Και ο μὲν διαβάτης δύναται, ποιών το σημείον του σταυρού να αντιπαρέλθῃται ψιθυρίζων το «ὕπαγε οπίσω μου Σατανά». Αλλ' οι δυστυχῆς περίοικοι, οίτινες ἔχουσι τον Σατανάν αὐτον παρά το πλευρόν των, ἔχουσιν ἀνάγκην της Αστυνομίας ὥπως ἀπαλλαγθῶσιν αὐτοῦ και ἐπακολουθῶσιν την φιλάνθρωπον συνδρομήν της. Ελπίζομεν οτι θέλει λάβει οἶκτον δι' αὐτοὺς και θέλει φροντίσει να ἐξοστρακίσαι τους εν Καστελλίω εγκαθιδρυθέντας

στρατιώτας του Βελζεβούλ».

Τα θέατρα ποικιλιών θεωρούντο πιο ελαφρά, το κοινό τους ήταν απο χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα και οι καλλιτέχνες που εργαζόταν σ' αυτά δεν συγκαταλεγόταν ανάμεσα σ' αυτούς της πρώτης κατηγορίας. Πολλές φορές τα θέατρα ποικιλιών γινόταν και θέατρα ξυλοκοπημάτων μεταξύ των θεατών. Το 1901 π.χ. επρόκειτο να παρασταθεί στο θέατρο της Τουρκικής συνοικίας, στη Σπλάντζια, το δράμα «Ο Αθανάσιος Διάκος» και «το αξιότιμον κοινόν των μόρτιδων χαζεύον ετερόμενε την εμφάνισιν του ήρωος της Αλαμάνας, ότε Τούρκος τις, είτε εκ του φόβου αν η φουστάνιλλα θα του εγέννα, είτε εκ σεβασμού προς τον ήρωα πολεμιστήν καταπίπτοντα μέχρι του εξευτελιστικού σημείου να εμφανίζηται εν τω καταγωγείω τούτω, σπρωθείς απηγόρευσε την παράστασιν. Η διαγωγή όμως αυτή εκάντησε την φυλοτιμίαν των μόρτιδων, οίτινες εν αγανακτήσει διατελούντες, ηθέλησαν να επιβληθώσιν εις τον θάσον απως το παραστήσει». Η συνέχεια είναι ευνόητη.

Πολλές φορές, τα θέατρα ποικιλιών, τα καφε-σαντάν ορχήστρες και τις τραγουδίστριες και τα καφε-σαντάν απασχόλησαν τους σχολιογράφους των εφημερίδων.

Το 1900 άρχισε να λειτουργεί στο Φάληρο, στο Κουμ - Καπέ δηλαδή κι άλλο θέατρο «νέον ωδικόν καφενείον κατά το ευρωπαϊκόν σύστημα». Στο πρόγραμμα του ήταν ενταγμένες καλλιτέχνιδες απο την Ουγγαρία, την Ιταλία και την Γαλλία, επρόκειτο δε να δώσει παραστάσεις και μια γυναίκα ταχυδακτυλουργός.

Στην προκυμαία, πολλά από τα κέντρα αναψυχής, τα ζαχαροπλαστεία και τα εστιατόρια έφεραν ορχήστρες, συχνά ξένους μουσικούς και τραγουδίστριες για να προσελκύσουν τον κόσμο. Η αμοιβή όμως των αοιδών και μουσικών σ' αυτές τις περιπτώσεις καθώς φαίνεται δεν δινόταν από τον καταστηματάρχη αλλά απ' ευθείας από το κοινό. Τα πιατάκια που οι καλλιτέχνες περιέφεραν μεταξύ των θαμώνων του κέντρου έκαναν πολύ άσχημη εντύπωση κι έγιναν αφορμή για αρκετά καυστικά σχόλια στον Τύπο. Τα περισσότερα κέντρα αναψυχής ήταν όπως είπαμε στην προκυμαία, αλλά και ο Δημοτικός Κήπος αποτελούσε σημείο συνάντησης και ψυχαγωγίας. Ορχήστρες, μελοδραματικοί θίασοι, τραγουδίστριες πέρασαν από εκεί όπου συχνάζε άλλωστε ο καλύτερος κόσμος. Δεν μπορούμε να πούμε το ίδιο και για τα υπόλοιπα θέατρα του Καστελλίου, του Φαλήρου και της Σπλάντζιας. Κατά την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας τα θέατρα αυτά σιγά - σιγά έφθαναν στο επίπεδο των καφε-σαντάν. Το 1904 γινόταν μάλιστα και σύγκριση, με την Αθήνα που είχε διακόσιες χιλιάδες κατοίκους και δύο καφε-σαντάν ενώ στα Χανιά υπήρχαν πέντε ή έξη. Ιδίως στη Σπλάντζια, στο θέατρο Χουρχουδά «αι παριστάνουσαι και παριστάνοντες είναι αδήλου τέχνης, αγνωστου συστήματος θεατρικόν πολύς θόρυβος, πλημύρα λαού εκ του χύδην μίγδην ουδεις γινώσκει τι εν αυτώ παριστάνεται και τί εκείτελειοιουργείται». Το 1903 μάλιστα δίνεται στο θέατρο αυτο και ενεργητική παράσταση υπερ της Μαντάμ Ορτάνς που είχε επανέλθει από τη Σητεία.

Όμως τα ανωτερά ήθη της εποχής και μάλιστα μετά από τόσα χρόνια ξενικής κατοχής, δεν επέτρεπαν διύρυνση απόψεων και ελαστικότητα στην κρίση του κοινού: το 1904 σημειώνεται στην εφημερίδα «Ελλάς»: «Αθήνα κατήντησε πλέον κ. Αρχιγγέ το θέατρον (μας συγχωρείτε καφε-σαντάν ηθλαμεν να είπωμεν) του Φαλήρου. Ημίγυμνοι σχεδόν αι γυναίκες εξαιρουμένων δυο

ή τριών, παρουσιάζονται προ του κόσμου και με φουστάνια τα οποία ούτε οκταετή κοράσια δεν θα έφερον, αφήνοντας να φαίνονται οι πόδες των αοιδών από τον γόνατος και κάτω. Το τοιούτον δεν είναι καθόλου ηθικόν και αντίκειται εις τα ήθη της πόλεως μας. Νομίζομεν οτι υπάρχει μια αστυνομική διαταγή περιστέλλουσα τα τοιαύτα δεν φρονείτε οτι είναι καιρός να τεθεί εν ισχύ;...» Τα παραπάνω αναφέρθηκαν για να επισημανθεί πόσο διαφορετικά ήταν τα θεατρικά σχήματα που εμφανίζονταν στα Χανιά. Απο τους σοβαρούς πολυμελείς και καλά καταρτισμένους θιάσους μέχρι τις αοιδούς των θεάτρων ποικιλιών, καφεδείων και καφε-σαντάν, η διαφορά ήταν μεγάλη. Αλλά ακόμη κι αν οι γυναίκες ηθοποιοί των Ελληνικών θιάσων δεν θεωρούνταν καλλιτέχνιδες των καφε-σαντάν, πάντως ενουσιείτητα και στην πράξη κατατασσόταν μάλλον στις ελαφρές γυναίκες - παράδειγμα η απαγόρευση εισόδου στις κυρίες και δεσποινίδες όταν το έργο δεν εθεωρείτο αρμόζον ως προς τα δεδομένα αξιοπρέπειας και ηθικής του ωραίου φύλου.

Χωρίς να έχουν καμία σχέση με τους επαγγελματίες καλλιτέχνες, οι μαθητές των σχολείων είχαν μια αρκετά σημαντική συμμετοχή στα πολιτιστικά πράγματα του τόπου. Διοργάνωσαν αξιόλογες θεατρικές παραστάσεις, καταρτίζονταν στην μουσική, συμμετείχαν σε προσπάθειες ανόδου και βελτίωσης του πνευματικού και καλλιτεχνικού επιπέδου στα Χανιά. Θεατρικά, προηγήθηκαν οι μαθητές του Ηρακλείου το 1902 που έδωσαν παράσταση της τραγωδίας «Οιδίπους Τύραννος», ύστερα από προτροπή του Καθηγητή του Πανεπιστημίου Γεωργίου Μιστριώτη. Για την ιστορία και μόνο - και μια και γίνεται λόγος για την Ηρακλειώτικη παράσταση - θα πρέπει να αναφερθεί οτι το ρόλο του Κρέοντα έπαιξε ο Νίκος Καζαντζάκης.

Το 1903 οι μαθητές του Γυμνασίου Χανίων δίνουν τη δική τους παράσταση του «Οιδίποδος» στην αρχαία Ελληνική, ύστερα από εντατική προετοιμασία δύο μηνών, στο Δημοτικό θέατρο του Κήπου. Τη βραδιά της παράστασης κυκλοφόρησε και ένα εντυπο με την ανάλυση του «Οιδίποδος» από τον Γυμνασιάρχη Παλιμάχη στα Ελληνικά και Γαλλικά. Τους μαθητές είχε προετοιμάσει στους ρόλους τους, έφτιαξε τα σκηνικά και τα κοστούμια αλλά και τόνισε τα χορικά, ο παλαιμάχος ηθοποιός Θεοδόσιος Πεταλάς που προλόγισε και την παράσταση. Ανάμεσα στους πρωταγωνιστές ήταν και οι μαθητές Αριστομένης Μισσοτάκης, Πολυχρόνης Πολυχρονίδης, Κίμων Φούμης και Δημήτριος Καλλιτσονάκης.

Θα πρέπει να δόθηκαν και άλλες τέτοιες μαθητικές παραστάσεις κατά τη διάρκεια της Κρητικής Πολιτείας αν και οι μαρτυρίες δεν είναι απόλυτα σαφείς. Ασφαλώς όμως οι σχολικές εορτές ήταν μια ευκαιρία καλλιτεχνικής έκφρασης των μαθητών και προετοιμαζόταν με μεγάλη προσοχή. Συνήθως στις ιστορικές επετείους (25η Μαρτίου) και 30 Ιανουαρίου (εορτή των Τριών Ιεραρχών), τα σχολεία διοργάνωναν εορτές όπου οι μαθητές απήγγελλαν ποιήματα και αναπαριστούσαν θεατρικά έργα. Πλείστες μαρτυρίες υπάρχουν για τους εορτασμούς αυτους. Αλλά και οι καταληπτικές εξετάσεις, μια εκδήλωση στο τέλος του σχολικού χρόνου, ανοικτή για το κοινό, έδινε την ευκαιρία στους μαθητές να δείξουν τι έμαθαν αλλά και να εκφραστούν καλλιτεχνικά. Οι εκδηλώσεις αυτές περιλάμβαναν εξέταση μαθητών εμπρός στους προσκεκλημένους, είχαν χορωδιακά μέρη και απαγγελίες ποιημάτων και συνήθως έληγαν με πα-

ραστάσεις μικρών θεατρικών έργων - μελοδραμάτων ή κωμωδιών. Εχουμε μάλιστα μαρτυρίες ότι τέτοιες εκδηλώσεις γινόταν και έξω από την πόλη. Συγκεκριμένα το 1910 εορτάσθηκε η επέτειος της 25ης Μαρτίου στο χωριό Πανέθιμος Κισσίου και δόθηκε θεατρική παράσταση των μαθητών της Ε' τάξης που παρουσίασαν ένα έργο του διευθυντή του σχολείου, με θέμα τον Μακεδονικό Αγώνα. Ανάλογα με το σχολείο που γινόταν οι εκδηλώσεις, αν δηλαδή αυτό ήταν ελληνόγλωσσο ή ξενόγλωσσο (π.χ. η Γαλλική Σχολή της Χαλέπας), τα θεατρικά έργα δινόταν στη ανάλογη γλώσσα.

Μια άλλη καλλιτεχνική αλλά και πατριωτική εκδήλωση των μαθητών ήταν και ο σχεδόν κάθε χρόνο σχηματισμός

Ζολινδάς ανακοίνωσε δια των εφημερίδων ότι το ποσό που είχαν μαζέψει οι μαθητές (1510 δραχ.) είχε σταλεί αυτόν ίδιο δια της Τραπεζής Αθηνών στον Υπουργό των Οικονομικών του Ελευθερίου Βασιλείου, υπέρ του Εθνικού Στόλου. Το 1910, οι μαθητές είχαν μελοποιήσει και ένα ποίημα του μαθητή Αντώνη Καϊζουρού, αναφερόμενο στα δεινά της Κρήτης που το τραγουδούσε η τετραφωνία τους μαζί με τα κάλαντα και τα έσοδα διατέθηκαν για το Ταμείο Αμύνης της Κρήτης. Συμπεραίνουμε ότι οι μαθητές θα πρέπει να ήταν πολύ καλά καταρτισμένοι στη μουσική αφού σε δημοσίευμα της εφημερίδας «Πατρίς» σημειώνεται το 1901, ότι με την ευκαιρία γυμναστικών επιδείξεων είκοσι τέσσερις μα-

Ο ταχυδακτυλουργός Α. Κανάρης

χοραδίας και η περιήγηση τους στην πόλη κατά τις εορτές των Χριστουγέννων ψάλλοντας τα κάλαντα και άλλα επίκαιρα τραγούδια. Τα έσοδα αυτής της προσπάθειας συγκεντρώνονταν, δινόταν σχετική ανακοίνωση στις εφημερίδες και ολόκληρο το ποσό δεινότερο για τις ανάγκες του Ελληνικού Στρατού και του Στόλου. Οι μαθητές είχαν την αμέριστη συμπαράσταση των καθηγητών τους. Το 1907 ο Γυμνασιάρχης τους Παύλος

θητές του Γυμνασίου «εξέτελεσαν επί βιολίου διαφωνίαν εκ του μελοδράματος «Τροβατόρε» και τριφωνίαν εκ της «Λουκίας ντι Λαμερμούρ» αρμονικώτατα και τεχνικώτατα», ενώ ένας άλλος όμιλος μαθητών του Παιδαγωγικού τμήματος του Γυμνασίου «εξέτελεσαν επι τετραφώνων εν τετραφωνία» μουσική σύνθεση του Βέμπερ.

Σπουδαίο ρόλο στα πολιτιστικά πράγματα των Χανίων

έπαιξαν και οι διαφοροί μουσικοί σύλλογοι που ιδρύθηκαν στα Χανιά, παράλληλα με τους Φιλαρμωνικούς. Η «Κυδωνία», το πρώτο καθαρά φιλαρμωνικό σωματείο, ιδρύθηκε το 1895 με πρωτοβουλία του αρχιμουσικού Π. Μαγκούζου, εμφανίστηκε για πρώτη φορά και εκτέλεσε διάφορα μουσικά μέρη, στο καφενείο «Αιτός» της Χαλέπας. Ιδρύονται στη συνέχεια ο Φιλαρμωνικός Σύλλογος «Ορφεύς», και ο σύλλογος «Φιλαρμωνική» ενώ ο Φιλολογικός Σύλλογος «Χρυσόστομος» το 1903 επεκτείνει τις δραστηριότητες του και στη δημιουργία μουσικής σχολής και μπάντας, ενώ παράλληλα και τα αναγκαία μουσικά όργανα. Η σχολή διαιρείται σε τρία τμήματα: εγχόρδων, χάλκινων πνευστών και ξύλινων πνευστών οργάνων, τα μουσικά μάλιστα όργανα μεταφέρθηκαν στη Δημοτική Σχολή του Τερσανά όπου και επρόκειτο να γίνονται τα μαθήματα. Τον Φεβρουάριο του 1908 ο «Χρυσόστομος» ειδοποιεί το κοινό της πόλεως ότι η Φιλαρμωνική Μουσική του Συλλόγου είχε καταρτισθεί πλήρως και μπορούσε, αντι μικρής αμοιβής, να συμμετέχει σε ιδιωτικές εκδηλώσεις, ενώ τον Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου ανακοινώνεται η ίδρυση μαντολινάτας του Συλλόγου. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην αρχή είχε αναλάβει την όλη μουσική προσπάθεια του «Χρυσόστομου» ο Φρατζέσκο Τοῦλι, αρχιμουσικός της Κρητικής Χωροφυλακής, ενώ μεταγενέστερα ανέλαβε ο αρχιμουσικός Αλέφανσο Ντεμάγιο.

Εκτός όμως από τους μουσικούς συλλόγους, οι φιλαρμωνικοί σύλλογοι έχουν να παρουσιάσουν και άλλες καλλιτεχνικές δραστηριότητες. Υπάρχουν μαρτυρίες ότι διοργανώθηκαν καλλιτεχνικές εορτίδες κατά τις οποίες παριστάθηκαν και διάφορα θεατρικά έργα, π.χ. το 1907 η «Διηθής Λέσχη Χαλέπας» διοργάνωσε μια τέτοια εκδήλωση «υπέρ των πτωχών της κομποπόλεως», την οποία μάλιστα παρακολούθησαν οι Γενικοί Πρόξενοι και πολλοί ανώτεροι αξιωματικοί. Το θεατρικό έργο που παρουσιάστηκε - με επιτυχία μάλιστα - λεγόταν «Ο διερμηνεύς του ξενοδοχείου». Αλλά και άλλη ερασιτεχνική παράσταση δόθηκε το 1909 και μάλιστα λίγο πιο έξω από τα Χανιά, στον Πλατανιά. Ήταν η ετήσια εορτή του Συλλόγου Πλατανιά «Η Αναμόρφωσις» και τα μέλη του σωματείου παρουσίασαν το έργο «Ο χορός του Ζαλόγγου», παράσταση που ήταν ενταγμένη στο σύνολο των εορταστικών εκδηλώσεων.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το μουσικό ένστικτο των Χανιωτών ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένο. Μουσικοί και χοροδιδασκαλεία εμφανίζονται στην πόλη αμέσως, η οποία πολλές φορές κάνει τη βόλτα της στην προκυμαία τραγουδώντας και τα περισσότερα κέντρα αναψυχής και εστιατόρια έχουν ορχήστρες από Έλληνες ή ξένους. Βλέπουν μάλιστα το φως της δημοσιότητας και ειδήσεις όπως ότι ιδρύθηκε μουσικοθεραπευτήριο στη Νέα Υόρκη και όλες οι αρρώστιες ιατρουνται με τη μουσική, ή ότι η μουσική είναι θανατηφόρα για τα κουνούπια. Δίδονται διάφορες ασυναυλίες και κονσόρτα, το 1896 μάλιστα, τα έσοδα από μια συναυλία, 40 περίπου εικοσόφραγκα, αποστέλλονται στην Επιτροπή των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα.

Ξένοι καλλιτέχνες δίνουν συναυλίες, όπως οι Ιταλοί Τεντόλντι κλειδοκυμβαλίστρια το 1901 και το 1903 η τραγουδίστρια Σακουρόττι και ο τενόρος Ζαφράτε. Η περίφημη Αδελίνα Παντοβάνι, το 1903, τραγουδάει άρμες από τη «Λουίτζα ντι Ασμερμούρ» και τον «Ριγολέτο». Αλλά και Έλληνες καλλιτέχνες δίνουν ρεσιτάλ με επιτυχία: η υψίφωνος του Ελλ. μελοδράματος Αθηνά Ρουσάκη Γερμανού, ο βαρύτονος Κων. Βακαρέλης, ο

Αναστάσιος Δαμουλιάνος. Σχεδόν πάντα στα ρεσιτάλ αυτά αλλά και σε όλες τους συναυλίες παρουσιάζονται και καλλιτέχνες από τα Χανιά, που έχουν πολύ καλή κατάρτιση στα μουσικά όργανα και στην απόδοση κλασικών μουσικών κομματιών. Συμμετέχουν σε μουσικοφιλολογικές εορτίδες, σε φιλικές συναναστροφές, ακόμη και σε οικογενειακές συγκεντρώσεις και παίζουν ή τραγουδούν κομμάτια από έργα διάφορων μουσουργών. Η Τζέμμα Στρατηγάκη και οι μαθήτριάς της, η Πρόβε, η Νικολαΐδου, η Ζαχαριάδου και η Βαπτιστίνη Κρούγιερ - που δεν αρνείται την αψιλοκερδή συμμετοχή της σε οποιαδήποτε καλλιτεχνική εκδήλωση - έχουν σημαντικό ρόλο στα μουσικά πράγματα των Χανίων.

Στις διάφορες μουσικές εκδηλώσεις αποδοθεί ρόλο έπαιξαν οι στρατιωτικές μπάντες που είχαν τέλεια μουσική κατάρτιση, όχι μόνο στα εμβατήρια, αλλά και στην κλασική μουσική και στην όπερα. Σ' αυτά τα τριάντα χρόνια έχουμε μαρτυρίες ότι στην αρχή η Τουρκική Στρατιωτική Μουσική και αργότερα η Μουσική της Κρητικής Χωροφυλακής και των Διεθνών Στρατευμάτων παρεχωρούντο για να συνοδεύσουν διάφορες εκδηλώσεις, θεατρικές παραστάσεις, κοσμικές εορτίδες και φυσικά θρησκευτικές εορτές, ενώ δινόταν και συναυλίες με έργα κλασικής μουσικής.

Ως το τέλος της κατοχής, η Τουρκική στρατιωτική μπάντα (που διευθυνόταν από τους αρχιμουσικούς Αζίζ Αγά και Μεχμέτ Αγά) είχε μεγάλη συμμετοχή στις θεατρικές παραστάσεις του Ελληνικού δραματικού θιάσου Χανίων «η Ευτέρπη», έδινε συναυλίες σε ορισμένες ημερομηνίες και ελάμβανε μέρος και σε θρησκευτικές εορτές όπως π.χ. στη Σπλάντζια, στο Μπαϊράμι. Ο Μαχμούτ Τζελαλεδίν πασάς, λάντσης της καλλιτεχνίας και της πνευματικής καλλιέργειας δεν αρνιόταν την συμμετοχή της Στρατιωτικής Μουσικής σε διάφορες εκδηλώσεις τις οποίες παρακολουθούσε και ο ίδιος συχνά.

Με την αλλαγή στα πολιτικά πράγματα του τόπου, στα πρώτα χρόνια της Κρητικής Πολιτείας, δημιουργείται η Κρητική Χωροφυλακή από επιλεκτούς Κρητικούς. Τμήμα της είναι και η μπάντα της Χωροφυλακής που καταρτίζεται και ειδικεύεται και στις συνθέσεις των διάφορων μουσουργών. Δίδονται συναυλίες σε τακτές ημέρες της εβδομάδας από τη μπάντα της Κρητικής Χωροφυλακής και των ξένων Διεθνών Στρατευμάτων και υπάρχει εναλλασσόμενο ρεπερτόριο. Το πρόγραμμα των εκδηλώσεων αυτών, οι χώροι δηλαδή των συναυλιών και το ρεπερτόριο δινόταν από τις εφημερίδες εγκρίσεως. Υπάρχουν μάλιστα μαρτυρίες ότι κάποια χρονική περίοδο συναυλίες δινόταν σε καθημερινή βάση, σε διάφορους χώρους βίβρια, αν και το συνηθισμένο ήταν δυο ή τρεις φορές την εβδομάδα. Οι συναυλίες δινόταν σε καφενεία και κέντρα αναψυχής όπως στα καφενεία «της Αυτονομίας» και ο «Κήπος των Ανακτόρων», στη Χαλέπα, στον Δημοτικό Κήπο και βίβρια στο «Αχταίον» του Αντ. Παπαδόκη στην προκυμαία.

Η μουσική της Κρητικής Χωροφυλακής είναι τόσο καλά καταρτισμένη που καλείται και μεταβαίνει για να δώσει συναυλίες και σε άλλες πόλεις της Κρήτης, στο Ρέθυμνο και στο Ηράκλειο. Το ρεπερτόριο περιλαμβάνει εμβατήρια αλλά και κομμάτια από όπερες - Μπότμ, Κουρέας της Σιβύλλης, Ισπανική σερενάδα, έργα των μουσουργών Μπιζέ, Ροσσίνι, Βέρντι, αλλά και συνθέσεις του Ιταλού αρχιμουσικού της μπάντας Φραντζέσκο Τοῦλι. Γεγονός είναι ότι το κοινό επιθυμεί και ζητά να παίζει η μουσική στους ωρισμένους χώρους και τις τακτικές ημέρες και έχει γνώμη και για το ρεπερτόριο: το

1908 εγκαινιάζεται δια των εφημερίδων ο αρχιμουσικός γιατί η στρατιωτική μουσική επαιάνισεν εις την προ-
κυμαίαν επί εμβατήρια κατά γραμμήν..... Το τουούτον
εξηρέβισε το φιλόμουσον κοινόν και κατάπιν τούτου ο
κ. Αρχιμουσικός, κατανοήσας το άτοπον, διαταξε και
επαιάνησαν εν τμήματιον μελοδράματος, χειροκροτηθέν.»
Η Μουσική της Κρητικής Χωροφυλακής συμμετέχει επί-
σης σε συναυλίες και κονταόρτα των οποίων τα εσοδα
διατίθενται για φιλανθρωπικούς σκοπούς, όπως π.χ.
τον Δεκέμβριο του 1903 υπέρ του Φιλολογικού Συλλό-
γου «Χρυσόστομος»

προσληφθεί ως διαίτερος ζωγράφος των Ανακτόρων και
επρόκειτο να πάει να αναλάβει στην Κωνσταντινούπολη.
Το 1892 επίσης η Ελένη Καλαϊσιόκη «ήτις απότινος
χρονου καταγίνεται εις την ζωγραφικήν και ιδίως εις
την προσωπογραφίαν» φιλοτεχνεί με επιτυχία το πορ-
τραίτο του Επισκόπου Νυμφαίου στον οποίο και το
αποστέλλει. Μια άλλη γυναίκα στις Στέρνες Ακρωτη-
ρίου, η Μαρία Στουποπούλα, συζυγος του καφεπώλη
Κωνσταντίνου Βεργανίλη, φτιάχνει από λεία καλάμια
σικάλης αλόκληρο σεργίτσιον που, λόγω της τέχνης κα-
τασκευής του - ακόμη και ο Τζελαλεδίν είχε ζητήσει ένα

Ο Χ. Κοντισώτης και ο ξύλινος θίασός του

Άλλες μορφές καλλιτεχνικών εκδηλώσεων όπως είναι
οι σημερινές εκθέσεις ζωγραφικής και φωτογραφίας, δεν
συναντούμε πολύ συχνά κατά το διάστημα αυτό των 30
χρόνων. Υπάρχουν βίβλια ανακοινώσεως στον Τύπο για
μεμονωμένους καλλιτέχνες π.χ. δημοσιεύματα εφημερί-
δων του 1892 για την υποστήριξη του δόκιμου ζωγράφου
Γ. Τσιπετάκη και εκτενής περιγραφή έργων του ζωγρά-
φου Ιωάννη Σταυράκη. Ο τελευταίος μάλιστα είχε με-
γάλη επιτυχία, τον είχε συγχαρεί για τα έργα του ο
ίδιος ο Τοποτηρητής Μαχμούτ Τζελαλεδίν πασάς, είχε

όμοιο - επρόκειτο να σταλεί για να εκτεθεί στην έκθεση
του Σικάγου. Το 1900, στην Α' Μεγάλη Διεθνή Έκθεση
των Χανίων, εκτίθενται και προκαλούν εντύπωση ανά-
μεσα στα άλλα εκθέματα και έργα ζωγραφικής και χει-
ροτεχνίας, όχι μόνο Χανιωτών και Κρητών αλλά και
Ελλήνων και ξένων αναγνωρισμένων καλλιτεχνών. Το
1909 ο καλλιτέχνης ζωγράφος Μ. Αγκανάκης επικαλεί-
ται τη βράβευσή του στην Έκθεση των Αθηνών και
ανακοινώνει ότι δέχεται - «εις τιμὰς πολὺ λογικὰς» -
παράγγελιες ζωγραφικής «εις ατλάδι, ατσάλι, μουσαμά,

ιζάμι, καθώς και εις πάσαν άλλην λείαν επιφάνειαν».

Άλλες εκθέσεις ήταν αυτές της χειροτεχνίας. Τις εκθέσεις αυτές διοργάνωναν είτε γυναικείοι σύλλογοι που διατηρούσαν εργαστήρια υφαντικής και κεντητικής όπως η «Εταιρεία Φιλίργων», ο «Σύνδεσμος Χριστιανών και Οθωμανίδων Κρησίων» κ.α., που σκοπό είχαν αφ' ενός να καταδειχθεί η τέχνη και ευαισθησία των εργατριών αλλά και να υπάξουν και έσοδα που θα ανακούφιζαν τα ταμεία των εργατριών αλλά και να υπάξουν και έσοδα που θα ανακούφιζαν τα ταμεία των τόσο χρησίων αυτών οικιακών. Και αυτές οι εκθέσεις είχαν μεγάλη απήχηση στο Χανιώτικο κοινό. Αλλά εκθέσεις χειροτεχνίας διοργανούνταν και κατά τις γιορτές στο τέλος του σχολικού χρόνου, στα Παρθενάγεια και σχολεία των Χανίων. Και αυτά τα εργόχειρα, φτιαγμένα με ιδιαίτερη τέχνη και υπομονή, προκαλούσαν τον θαυμασμό, όπως διαβάζουμε στις εφημερίδες της εποχής.

Εκθεση φωτογραφίας συναντούμε μόνο το 1895. Ο Ριχάρδος Κρούτερ έδωσε σε μια αίθουσα της Οθωμανικής Σχολής μια πλούσια συλλογή χρωμοφωτογραφικών εικόνων ενός διάσημου στην Ευρώπη καλλιτεχνικού φωτογραφείου. Οι εικόνες είναι τοπία της Ελβετίας, των Άλπεων, της Ιταλίας, της Αιγύπτου κ.λ.π. Μετά την λήξη της εκθέσεως, που θα διαρκούσε οκτώ ημέρες, τα έργα επρόκειτο να εκποιηθούν.

Ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει για την καλλιτεχνική επίδοσή των επαγγελματιών και ερασιτεχνών φωτογράφων, των οποίων τα έργα θαυμάζουμε ακόμη και σήμερα. Ο Διαμαντόπουλος, ο Μπερνίντα, ο Φερνάντεζ, ο Ανοσίμ, αλλά και ο Μελάνι και ο Κρούτερ και άλλοι, σ' όλη την Κρήτη, δημοσιοποίησαν πραγματικά αριστουργήματα με τις φωτογραφικές μηχανές τους. Τα εργαστήριά τους, εξοπλισμένα με τα τελευταία μηχανήματα της εποχής, δεν θα μπορούσαν να αποδώσουν τόσο καλλιτεχνικά έργα αν οι ίδιοι δεν έβαζαν το ταλέντο και την τέχνη τους. Ακόμη και σήμερα οι φωτογραφίες τους είναι υποδείγματα καθαρότητας, προσεγγίσεως λεπτομέρειας και καλλιτεχνικής ευαισθησίας.

Διαφορετικές περιπτώσεις καλλιτεχνικής έκφρασης ήταν οι λογοτεχνικές και φιλολογικές επερίδες. Γίνονταν διαλέξεις και ποιητές έκαναν απαγγελίες καλώντας το κοινό στις βραδιές αυτές που δεν είχαν ελεύθερη είσοδο αλλά ήταν με εισιτήριο. Τις περισσότερες φορές τα έσοδα διενεργούνταν για κοινωνικούς σκοπούς ή στήνονταν στο ταμείο του Εθνικού Στόλου και της Αμύνης, στην Ελλάδα. Συνήθως οι επερίδες αυτές αρχίζαν με ένα λογίο του ποιητή και συνεχίζονταν με την απαγγελία αρκετών - συνήθως πατριωτικών - ποιημάτων. Αρκετές οι μαρτυρίες που έχουμε για τους ποιητές που ήρθαν στα Χανιά. Το 1902 ο Σπ. Μανουσάκης - ο λόγος τον και ένα μεγάλο του ποίημα με τίτλο «Ο χαιρετισμός μου προς την Κρήτη» δημοσιεύθηκαν σε όλες σχεδόν τις εφημερίδες. Το Δημ. Θέατρο Κήφου ήταν κατάμεστο, ο Μανουσάκης απήγγειλε συνολικά 7 ποιήματα του και τα έσοδα επρόκειτο να σταλούν στο ταμείο του Εθνικού Στόλου από την - ειδική για το σκοπό αυτό - επιτροπή που αποτελούντο από τους Εμμ. Μουντάκη, Μίνωα Κυδωνάκη, Στεφ. Ψαρουδάκη και Αριστείδη Κράρη. Ένας άλλος ποιητής ο Ι. Κωνσταντινίδης έδωσε επίσης επερίδα υπέρ του «Συλλόγου Χριστιανών και Οθωμανίδων Κρησίων». Συμμετείχε μάλιστα αφιλοκερδώς και το ζεύγος των ηθοποιών Σταματοπούλου που παρουσίασαν μια κωμωδία και τραγούδησαν. Το αντίτιμο εισόδου ήταν μια δραχμή, σημειώνεται δε ότι ο Κωνσταντινίδης είχε γράψει και ένα ποίημα για - ητικό οπλαρχηγό

Ιωάννη Καλογερά. Μια άλλη καλλιτεχνική επερίδα δόθηκε το 1903 από τον ηθοποιό Λεκατσά, στην οποία απήγγειλε αποσπάσματα από διάφορα έργα. Ο Λεκατσάς μάλιστα σχεδίαζε να σχηματίσει θίασο φέρνοντας ηθοποιούς στα Χανιά. Μάλλον όμως αυτό δεν έγινε εφικτό και όπως αναφέρεται πολύ μεταγενέστερα σε Χανιώτικη εφημερίδα, ο Λεκατσάς έφυγε από την πόλη χρεωμένος και μόνο με τη συνδρομή ευσεπείων Χανιωτών. Το 1903, μια άλλη φιλολογική επερίδα που είχε διοργανώσει ο «Χρυσόστομος», κατά την οποία μίλησε για την Μακεδονία ο Γυμνασιάρχης Παλιεράκης και απήγγειλε ποιήματα ο γνωστός Κ. Γιγνώνης, απέφερε ποσόν 700 δραχ. που απεστάλησαν στην αρμόδια επιτροπή στην Αθήνα, υπέρ της Μακεδονίας. Το 1904 ο Μάρκος Σιγάλας καλλιτέχνης μουσουργός και καθηγητής της απαγγελίας έδωσε ποιητική διάλεξη στο θέατρο Κήφου με ποιήματα του Στρατήγη, του Αχιλλέως Παράσχου, του Σουρή και ξένων ποιητών, αλλά έκανε και μμήσεις του Τριούπη, Δηλιγιάννη, της Παρασκευοπούλου σε τρία θεατρικά έργα κ.λ.π. Το 1905 ένας τυφλός ποιητής ο Μηνάς Τραμπούλου έδωσε την δική του καλλιτεχνική ποιητική διάλεξη, χωρίς μεγάλη επιτυχία, ενώ το 1910, στην μουσικοφιλολογική επερίδα του ποιητή Νή απεστάλη και συμμετείχε η στρατιωτική μουσική. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι όλες αυτές οι εκδηλώσεις είχαν πατριωτικό χαρακτήρα και ότι οι περισσότεροι ποιητές έγραφαν και ποιήματα για την Κρήτη, εμπνεόμενοι από τους τόσους αγώνες της και τον ηρωισμό των Κρητικών.

Υπήρχαν όμως και άλλου είδους καλλιτεχνικές που περιελάμβαναν την Κρήτη, έδιναν παραστάσεις, - όχι πάντα σε μεγάλες θεατρικές σκηνές και σε καλά διοργανωμένες εκδηλώσεις. Οι ταχυδακτυλουργοί, φημισμένοι ή μη, έδιναν τις παραστάσεις τους τις μυστηρώδεις και παράξενες και προξενούσαν τον θαυμασμό των θεατών τους. Πολλές φορές μάλιστα, ακολουθώντας το παράδειγμα άλλων συναδέλφων τους, επρόκειτο τις εισπράξεις μιας ή και περισσότερων παραστάσεων τους για κοινωνικούς σκοπούς: π.χ. τον Ιανουάριο του 1905 ο ταχυδακτυλουργός Αλέξανδρος Κανάκης έδωσε ενεργητική παράσταση υπέρ της «Νυχτερινής Σχολής των απόρων παιδιών» του Φιλολογικού Συλλόγου «Χρυσόστομος». Οι ταχυδακτυλουργοί έδιναν τις παραστάσεις τους είτε μόνοι, είτε με τα μέλη των οικογενειών τους που εκτελούσαν χρέη βοηθών ή προσλάμβαναν βοηθούς που τους ακολουθούσαν στον τόπο των παραστάσεων τους. Οι ταχυδακτυλουργοί ήταν Έλληνες ή Ξένοι - υπάρχει μαρτυρία π.χ. για έναν Ιταλό ταχυδακτυλουργό το 1884 τον Κάρολο δε Ιωάννη που επρόκειτο να δώσει παράσταση στην αίθουσα των Ελληνικών Σχολείων, για έναν Γάλλο τον Ερρίκο Μενάλ το 1891, ο οποίος «εκτός των δεκα δακτύλων των χειρών ουδενός άλλου εργαλείου ποιείται χρήσιν» και βέβαια για Έλληνες ταχυδακτυλουργούς όπως ο Μελίδης, πολύ γνωστός καλλιτέχνης της εποχής. Το 1892 μάλιστα και με την ευκαιρία των παραστάσεων του Μελίδη στα Χανιά, βλέπουν το φως της δημοσιότητας στις Χανιώτικες εφημερίδες εκτενείς κριτικές και αναφέρεται ότι ο Μελίδης είχε πρωτοέρθει στα Χανιά πριν από 22 χρόνια. Αν αυτό ήταν σωστό θα πρέπει να δινόνταν τέτοιες παραστάσεις στα Χανιά από το 1870. Στον Μελίδη μάλιστα αποδίδεται και ένα αστειό περιστατικό: Κάποια μέρα είχε συναντήσει ένα χωρικό που πουλούσε αυτά, τα αγόραζε έπειτα από συμφωνία όλα και μεροστά στον χωρικό έπασε ένα αγό και έβγαλε από μέσα ένα ει-

κοσόφραγκο. Ο χωρικός αμέσως ακύρωσε τη συμφωνία, αρνήθηκε να του παραδώσει τα αυγά και πηγαίνοντας σε μια γωνιά τα έσπασε ένα προς ένα για να βρει τα ανήταρχα εικοσόφραγκα, αλλά δυστυχώς πλην του περιεχομένου των αυγών δεν ευρέθηκε τίποτε άλλο. Το πρόγραμμα του Μελίδη - όπως και των άλλων συναδέλφων του, όπως αναφέρεται στις εφημερίδες της εποχής - περιείχε «διαφορα ψυχολογικά φαινόμενα και πειράματα πνευματισμού, χημείας και φυσικής», «αιωρούμενες κυρίες άνευ του ημίσεως του σώματός των» κ.λ.π.

Το επάγγελμα του ταχυδακτυλουργού είχε όμως και τους κινδύνους της τέχνης: Ο Μελίδης υπέστη επίθεση από τον υπηρέτη του που τον χτύπησε με ένα μαχαίρι ύστερα από επίπληξη του εργοδότη του. το 1903 ένας άλλος πλανόδιος ταχυδακτυλουργός ο Δημήτριος Μονιζουρίδης από τη Μικρά Ασία υπέστη επίθεση - και αυτός και ο μικρός βοηθός του - πηγαίνοντας από τους Λάσκους στον Αλικιανό. Αλλά υπάρχει και μια πιο τραγική περίπτωση δυστυχήματος ενός, Τούρκου προφανώς, ταχυδακτυλουργού, που δεν συνέβη μεν στα Χανιά είναι όμως χαρακτηριστική και άξια λόγου. Ο Μεχμέτ λουπόν, το 1893, περιερχόταν την επαρχία Μεραιμ-βέλλου και στο χωριό Φουρνή όπου έδινε παράσταση, έχοντας υπερεκτιμήσει τις ικανότητές του και πιστεύοντας και ο ίδιος ότι έχει υπερφυσικές δυνάμεις, γέμισε ένα πιστόλι με μπαρούτι και κομμάτια απόσφαρες, το έδωσε σε ένα θεατή και του είπε να τον πυροβολήσει άφοβα διότι ήταν άθρωτος. Περαιτό βέβαια να αναφερθεί ότι η παράσταση μετά από λίγο διακόπηκε, αφού ο ταχυδακτυλουργός έπεσε βαριά τραυματισμένος και μάλιστα πέθανε την επόμενη μέρα.

Ο ταχυδακτυλουργός πάντα ενέπνεε ιδιαίτερο θαυμασμό βοηθούτων και των τίτλων που του αποδίδονταν. Το 1902 π.χ. ο Κ. Καρύδης που έδωσε παράσταση στο θέατρο του Κήπου, απέσπασε τον θαυμασμό και την ευαίρεση εφ' όσον ήταν «υπνωτιστής, αφυπνωτιστής, νοομάντης και θαυματοποιός», είχε αρκετά «διπλώματα ως τεκμήρια της διασημότητός του και εστεμμένα κεφαλαί τον είδον εκτελούντα πειράματα....» Ένας άλλος Αμερικανός ταχυδακτυλουργός ονόματι Βόνδεμαν, που έδινε παραστάσεις στο θέατρο της Στλάντζιας είχε και ένα «θέασο νευροσπάστων». Ήταν βέβαια το κοινο-θέατρο, που μπορούμε να πούμε ότι είχε μεγάλη επιτυχία και απήχηση στο κοινό των Χανίων.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι παραστάσεις κοινοθέατρου στα Χανιά συναντούμε από τον Σεπτέμβριο του 1894: Στην εφημερίδα «Μισόγειος» αναφέρεται ότι ήρθε στα Χανιά ο «Φοσουλής» και ο «Περικλίδης» και δινόταν λεπτομερής περιγραφή της παράστασης. Άλλη μαρτυρία για τον «Φοσουλή» έχουμε και το 1907: Δινόταν παραστάσεις στο Δημοτικό Θέατρο του Κήπου, το ειωτήριο είχε 30 λεπτά και το κοινό γέμιζε ασφυκτικά το θέατρο. Όμως την μεγάλη επιτυχία στο είδος αυτό τον θέατρον είχε ο Χρήστος Κοντισιώτης. Στήλες ολόκληρες γράφονται στις εφημερίδες για την τέχνη του και χαρακτηρίζεται ως ο πρώτανος των ανδρεικέλων, για τον οποίο είχε γράψει και ο Ευρωπ. Τύπος. Το 1908 δίνει παραστάσεις στο ξενοδοχείο Παπαδάκη, το «Αχταίον», κέντρο αναψυχής της προκομιάς όπως προαναφέρθηκε και παρατηρείται αίσχυρη συρροή κόσμου όχι μόνο παιδιών αλλά περισσότερο ενηλίκων. Το πρόγραμμα μιας παράστασης: «Α' μέρος: Διάφοροι χοροί υπο Ισπανών Αξιοματικών, υπαξιωματικών και στρατιωτών. Β' μέρος: Το θεαματικότερον και πλήρες

μηχανημάτων, σπηρών και ενδυμάτων, διπρακτον έργο. «Τα έργα του Σατανά» επι σκηνής νεκροταφείου, όφεις, διάβολοι, κόλασις, σκελετοί κ.λ.π. και Γ' μέρος: Η πολυζήτητος μονόπρακτος κωμωδία «Ο χαρτοπαίκτης». Αλλά τα ανδρείκελα του Κοντισιώτη επαιζαν και άλλα έργα: «Το ωραίον, διδακτικόν, θεαματικόν, οικογενειακόν και κωμικοτραγικόν τετράπρακτον έργον, η «Φιλόστοργος Μήτηρ» ή «το ναύγιον της πωχής Μαρίας» και την χαριτωμένη μονόπρακτο κωμωδία «Οι τρεις Δεκανείς». Ο Κοντισιώτης παρουσίαζε ο ίδιος όλους τους χαρακτήρες των έργων, προκαλώντας ακρότητα γέλια. Ήταν ο άνθρωπος της ημέρας, ο θεός του γέλωτος, της διασκέδασης και της τέχνης. Απαράμιλλος μιμητής των ανθρώπινων φωνών, των σκέψεων, των ιδιοτροπιών, της λαϊκής εθιμοτυπίας, των στρατιωτών και αστυνομικών χαρακτήρων, των κομισσαβάδων, των ηλιθίων, των μισογαποντίσκων, των εραστών και εραστριών, των υπηρετριών και εν γένει ο άνθρωπος της ευθυμίας και της τρέλλας, τσαχπίνης, σωστός μάγκας», σκούραστος, όλο ευφύια, ταχύτητα και δεξιοτητα. Η εδρα του Κοντισιώτη ήταν βέβαια στην Αθήνα, κοντά στη Δεξαμενή και στο θέατρο του - σημειώνεται - «είχαν συρθεί ένας σωρός αριστοκράτες». Αλλά εκείνο τον Μάρτιο του 1908, εκείνος και ο ξύλινος θεαός του πρόσφεραν ένα ανεπανάληπτο θέαμα στους Χανιώτες.

Τον Ιούνιο του 1902 φγγέλλεται και η άφιξη Ισπανικού υποδρομίου προερχόμενου απότο Ηράκλειο, που θα άρχιζε τις παραστάσεις του στο θερινό θέατρο του Κήπου. Ως αναφέρεται στις εφημερίδες πολλά και Καλά καταρτισμένα άτομα θα πρόσφεραν εξαιρετικό θέαμα με γυμναστικά θαύματα και άλογα καλά γυμνασμένα.

Αλλά υπήρχαν και παραστάσεις επίδειξης ρώμης και περί έργων δυνατοτήτων: Διάφορα άτομα, εκμεταλλεζόμενα την εμφάνιση ή την σωματική τους διάπλαση, προσπαθούσαν να εξοικονομήσουν τα προς το ζην και αξίζει να τα αναφέρουμε, μια και αυτοί οι άνθρωποι πρόσφεραν επίσης - έστω ένα αλλοιώτικο - θέαμα. Το 1893 είχε φθάσει στα Χανιά ο Δημ. Τσαβέλας του οποίου το σώμα ήταν κατάστικτο και απεικονιζόταν πουλιά και ζώα, είχε δε δυσκολοφορήσει η φήμη «οτι εστιγματίσθη εν Ινδίας προς τιμωρίαν». Τόσο περιεργόταν το γεγονός - σήμερα βέβαια καταλαβαίνουμε ότι επρόκειτο για το κοινό τατουάζ - ώστε ο ίδιος ο Τοποτηρητής Μαχμούτ Τζελαλεδίν πασάς τον είχε καλέσει για να τον δει ιδίους ομμασι. Το 1899 στο θέατρο της Στλάντζιας δίδεται μια και μόνη παράσταση απότην Ρωσίδα Αικατερίνη, που είχε εξαιρετική δυναμη σταδόντια της. «Μεταξύ των άλλων βαρών θα κρατήσει δια των οδόντων της» - έγραφε μια εφημερίδα - «και εν πυροβόλον 150 κοδολογράμμων» και κατέληγε ότι η γυναίκα αυτή ήταν ίση και αντίπαλη του Κουταλιανού. Τον Απρίλιο του 1900 φθάνει στα Χανιά ο νέος Έλλην. Ηρωδής Γ. Θ. Χατζόπουλος καταγόμενος εκ Μάνης, «γνωστός εν Αμερική, Αυστρία, Ιαπωνία, Ινδίας, Σινική, Νοτίω Αφρική, υπο το όνομα «ΕλληνΓιόργιος». Επρόκειτο να δώσει δυο παραστάσεις απότις οποίες μια για φιλανθρωπικούς σκοπούς. Ένα μήνα αργότερα έρχεται στα Χανιά ο Παναγής Κουταλιανός με το γιο του και δίδουν παραστάσεις στο Δημοτικό Θέατρο του Κήπου. Και αυτός δίδει παράσταση για φιλανθρωπικούς σκοπούς και συγκεκριμένα υπερ της «Νικτερικής Σχολής απόρων παιδων» που είχε ιδρύσει ο Φιλολογικός Σύλλογος «Χρυσόστομος». Και το 1901 έδωσε παραστάσεις στα Χανιά, στο θέατρο του Κήπου και αυτός, ένας άλλος παλαιστής, ο Νικόλαος Παρπαρίας απότη

Ζάκυνθο. Τον ονόμαζαν «σιδερένιο άνθρωπο» και πρέπει να ήταν πράγματι δυνατός, αφού σήκωνε με το κάθε χέρι 300 οκάδες και τσάιζε χωρίς κόπο τρεις τράπουλες χαρτιά.

Αλλά πολλές και διάφορες καλλιτεχνικές εκδηλώσεις συναντούμε κατά τη διάρκεια θρησκευτικών εορτών, κυρίως μουσουλμανικών όπως π.χ. το ραμαζάνι και το μπαϊράμι - δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι υπήρχαν ακόμη Τούρκοι στο Νησί. Στις θρησκευτικές αυτές περιόδους η Σιλάντζια, η τουρνακή συνοικία, αποκτούσε άλλη όψη, στολίζονταν και παρουσιάζονταν μεγάλος συνωστισμός όχι μόνον Τούρκων αλλά και Χριστιανών Χανιωτών που επισκεπτόταν την συνοικία και παραχωρείτο η στρατιωτική μουσική που έπαιζε κατά τη διάρκεια της εορτής, ενώ δεν ελείπαν βέβαια και οι Κρητικοί χοροί. Τα καφενεία, ζαχαροπλαστεία, μαγειρεία ήταν ανοικτά όλο σχεδόν το εικοσιτετράωρο, τα θέατρα, τα δημόσια θέαματά και τα κέντρα αναψυχής πλήθαιναν και προσέφερον στους επισκέπτες γλυκά. Όσο για τα θέατρα: «εις το εν θέαρος εκ Τούρκων και Αρμενίων μουσικών ανακρούει ανατολικά τεμάχια και αρμένια αιδοί φάλλουσι περιπαθώς άσματα, ενώ κομμάς δια των μορφασιμών του, των αστειολογημάτων και λογοπαγιών, αυτοσχεδίων ως επί το πλείστον, προκαλεί αβυστον γέλωτα. Ες τα λοιπά οι θέαροι είναι κάλλιον κατηχησμένοι. Κυρίως είναι ελληνικοί, δίδοντες Ελλ. δράματα και κωμωδίας ουχί ανεπιτυχώς. Τα θέατρα ταύτα αποτελούν είδος βαριετέ. Γυναικείες φαινομενικές και εν πλήρει ντεκαλτέ μιλπούναι διάφορα άσματα, εκτελούσαι μετ' ανδρών μονωδίας και δυωδίας, ενθουσιάζει το ακροατήριον, ούτινος τα παταγώδη χειροκροτήματα καλύπτουν εκάστην στροφήν του άσματος. Γυμναστική και σχοινοβασία εκτελούμενα και ταύτα υπο Έλληνας και τα παραπλήσια, συμπληρούσι τας παραστάσεις».

Τον Ιανουάριο του 1900 έρχονται για πρώτη φορά στα Χανιά ένας φωνογράφος και ένας κινηματογράφος. Τον φέρνουν οι επιχειρηματίες Δ. Σταμπόλης και Γ. Καρακάτσης, Έλληνας και Αμερικανός αντίστοιχα και δίδονται τέσσερις παραστάσεις στο θέατρο του Δημοτικού Κήπου. Τον Νοέμβριο του 1901 έρχονται επίσης άλλος κινηματογράφος και φωνογράφος στα Χανιά. «Μας ήλθε προ ημερών και ένας φωνογράφος μαζί με ένα κινηματογράφον. Ο τελευταίος όμως αυτός εις την πρώτην της παρελθούσης Δευτέρας η οποία ήτο και η πρώτη, τα εβαλάσσωσε. Απο εξήντα δε προβολάς που υπέσχετο εις το πρόγραμμά του κατώρθηκε να βγάλει 3-4. Διότι, λέγει, του εχάλασε το μηχανήμα το οποίον είδαν και επαθαν να διορθώσουν, ενώ ο κόσμος ο προσελθών κατείχετο απόφοβεράν αθμιονίαν. Καλά θα κάμει τώρα να σέβεται και να μην του ξαναχαλάσει εις μέλλουσιν παραστάσιν». Όσο για τον φωνογράφο: «τον περιφέρει κάθε βράδι ανά τα κέντρα ένας Ιταλός, συνοδευόμενος απότο τρυφερόν ήμισυ του, το οποίον περιάγει τον δίσκον πενταρολογούν. Ο φωνογράφος αυτός έχει αρκετά καλά κομμάτια, παίζει και το γιαρούμπι και την Ανδριάντα, ακόμη και αράτικους αμανιέδες, οίτινες με τον ενθουσιασμόν που εμπνύνουν είναι επικίνδυνοι δια την κυρίαν..... φωνογράφου». Ο φωνογράφος σύμφωνα με την εφημερίδα «Ελλάς» του 1901 «μετά απόδοτουχούσαν παραστάσιν εν τω Δημ. Θεάτρω Κήπου, απεσύρθη εν τω θεάτρω της Σιλάντζιας ένθα καθ' εκάστην δίδει παραστάσεις».

Το 1902 βρίσκεται στα Χανιά ένα πανόραμα, το γνωστό μηχανήμα εσωτερικής προβολής εικόνων και παρουσιάζει σκηνές από τις εκθέσεις των Παρισίων, όπως εξηγεί

ο ιδιοκτήτης του που - ως λέγει - είδε ο ίδιος, ενώ το 1903 ένας ακόμη «κινηματογραφίσκος» δίνει παραστάσεις παρουσιάζοντας σκηνές από τη στήλη του περίγκηπα Νικολάου. Είχε αρχίσει η εποχή της τεχνολογικής εξέλιξης. Τα Χανιά βέβαια διατηρούν τις παραδόσεις αλλά δεν αγνοούν και τις επιταγές των σύγχρονων καιρών. Φιλοπρόοδοι και δυναμικοί οι Χανιώτες αποδεχονται τη νέα τεχνολογία μα διατηρούν και τις Κρητικές αντιλήψεις τους.

Στα επόμενα χρόνια, μετά το 1910, οι καλλιτεχνικές εκδηλώσεις συνεχίστηκαν με αμείωτο ρυθμό. Ήλθαν πολλοί θέαροι, διοργανώθηκαν μουσικοφολοκlorικές επεορίδες, δημιουργήθηκαν και στην πόλη και στην ύπαιθρο πολλοί σύλλογοι με αρκετά αυξημένη δράση. Στις ταράγμένες περιόδους (πόλεμοι, κινήματα, πολιτική αστάθεια κ.λ.π.) υπήρχε βέβαια υφεση στην έκφραση των έτρεχαν πρώτοι στον Αγώνα. Διατηρήθηκε όμως ως σήμερα πιστεύω, η έφεση αυτή των Χανιωτών για πολιτιστική αναβάθμιση και πνευματική καλλιέργεια. Αυτό μπορεί να διαπιστωθεί από τη θεατρική κίνηση αυτής καθ' αυτής της πόλης, την επίδοση των καλλιτεχνών στις Τέχνες και στη Μουσική και αν σκεφθεί κανείς ποσοί από εμάς τους Χανιώτες - ερασιτεχνικά έστω - ασχολούμεθα με την ποίηση, τη ζωγραφική, το τραγούδι, τη φωτογραφία, το θέατρο. Οι κάτοικοι αυτής της πόλης ξέρουν να ξεχωρίζουν την ποιότητα σε κάθε μορφή καλλιτεχνικής έκφρασης και να αποδίδουν τα ευστομία όπου χρειάζονται. Μπορεί αυτό να μη γίνεται - όπως αλλού - με θορυβώδεις εξαγγελίες και έντονη διαφήμιση. Ίσως είναι και αυτό μέσα στα πλαίσια της λεπτότητας που χαρακτηρίζει τη φύση του Χανιώτη και που δεν άλλαξε στο πέρασμα του χρόνου. Η πόλη στηρίζει και εκτιμά κάθε καλλιτεχνική προσπάθεια που γίνεται από ανθρώπους που πράγματι αγωνιούν για το σωστό αποτέλεσμα και την ευπρόσωπη παρουσίαση της Τέχνης τους. Γιατί τα Χανιά δεν είναι - και δεν ήταν ποτέ - μόνο για τ' άσματα, μα και για τα Γράμματα και τις Τέχνες, είναι αποδεδειγμένα η πρώτη πολιτιστική πρωτεύουσα της Κρήτης και συνεχίζει να είναι ο διαχρονικός ανθόκηπος της πολιτιστικής ανάπτυξης και της πνευματικής καλλιέργειας.

ΣΗΜΕ

Το παρόν ήταν το κύριο διάλεξ της πρόσκαιρης (με παράλληλη αρχική διαφανή) που διοργανώθηκε από τον Σύνδεσμο Φιλολόγων Νομού Χανίων, την 19η Φεβρουαρίου 1990 στο Δημαρχείο Χανίων.

ΠΗΓΕΣ:

1. Ερ. «Κρήτη» (Χανίων) 1879-1896
2. Ερ. «Αστάρ», (Χανίων) 1880-1881
3. Ερ. «Πατρίς» (Χανίων) 1881-1883
4. Ερ. «Αθήνα» (Χανίων) 1881-1882, 1888-1889
5. Ερ. «Αντά Ορη» (Χανίων) 1881-1889
6. Ερ. «Αρνα» (Χανίων) 1885-1888
7. Ερ. «Μισογύιος» (Χανίων) 1891-1898
8. Ερ. «Ερηνά» (Χανίων) 1899-1900
9. Ερ. «Ευθεώρητος» (Χανίων) 1899-1900
10. Ερ. «Κέντρον» (Χανίων) 1900
11. Ερ. «Σημεία» (Χανίων) 1901-1902
12. Ερ. «Ελλάς» (Χανίων) 1901-1905
13. Ερ. «Κήρυξ» (Χανίων) 1901-1903, 1908-1910
14. Ερ. «Πατρίς» (Χανίων) 1901-1903
15. «Κρητική Εστιακή» (Γεθόμνης) 1902
16. Ερ. «Νέα Ερηνά» (Χανίων) 1902-1906
17. Ερ. «Ευθεώρητος Βήμα» (Χανίων) 1905, 1908, 1910
18. Ερ. «Υψηλά Αιτιά Ορη» (Χανίων) 1906-1909
19. Ερ. «Το Σύνταγμα» (Χανίων) 1906-1907
20. Ερ. «Ο Αγών» (Χανίων) 1907-1910
21. Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Πυρρός (1926-1934)
22. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου
23. Ημέριο εορδών - εορδών «Ευτέρης»